

Utsikt över viken

Järnåldersboplatser vid Östra Öresjöns strand

Översiktskarta undersökningsområdet markerat med svart ring mot Terrängkartan vektor Skala 1:25 000. LMV CC0.

Utsikt över viken

Järnåldersboplatser vid Östra Öresjöns strand

English abstract

During recent years, archaeological excavations brought on by changes in infrastructure have increased our knowledge of Iron Age life in Örby parish in the southern parts of Västergötland. In this article, results from two lakeside settlements including four partially excavated longhouses are presented, together with a compilation of all hitherto known carbon datings produced by previous archaeological excavations in the area. It is argued that Migration Period longhouses found on adjacent sides of the East Öresjö lake represent traces of farmsteads, strategically situated overlooking what must have been a critical water route connecting settlements along the Swedish west coast with the inland. Furthermore, interpretation of key place names such as Bosgården and the role of a possible elite farmstead in the present-day village of Örby is discussed. It is argued that the Migration Period longhouses by the lake belonged to an emerging, centralized settlement, strategically located along a water route.

Inledning

Under de senaste åren har markexploateringar givit upphov till flera arkeologiska insatser på en halvö i Östra Öresjön, Örby socken, Marks kommun i Västergötland. Rio Göteborg Natur- och Kulturkooperativ har undersökt flera boplatzlämningar i området kring Vännåkra, en by belägen strax norr om halvön. De mest intressanta resultaten kom från delundersökningar av två boplatser: L2019:6004 och L2019:6016. Undersökningarna resulterade i fynd av delar av flera långhus, liksom härdar, en skärvstenshög och keramik med blandad proveniens. Trots något spretiga dateringar ger resultaten av boplatundersökningarna en liten men signifikant pusselbit till kunskapsläget kring områdets förhistoria. Sammantaget skapar fynden en bild av en boplatsmiljö med flera tidshorisonter och med kontakter bortom det lokala.

När Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ år 2019 inledde arbetet med att utreda och förundersöka en ledningskorridor på halvön vid Vännåkra stod det klart att det i flera fall fanns boplatsspår av förhistorisk karaktär i de flacka sluttningarna ner mot sjön. Det rådde inga tvivel om att halvön bjöd på flera goda boplatslägen, och resultaten från de första sökschaktsgrävningarna gav samma indikationer som den handfull boplatundersökningar som tidigare utförts på andra platser runt sjöns norra vik; här fanns möjlighet att hitta metalltida huslämningar.

Inför att de delar av boplatserna som påverkades av ledningsarbetet skulle undersökas i sin helhet kretsade därför frågeställningarna kring boplatsernas och gårdarnas beskaffenhet i en hittills föga utforskad del av Väst-sverige. Hur såg husens och gårdarnas inre struktur ut? Under vilka tidsperioder tycks platsen ha varit mest intensivt nyttjad? Hur förhöll sig boplatzlämningarna till omgivande gravar och gravfält? Och vilken roll spelade hus och gård lokalt och regionalt?

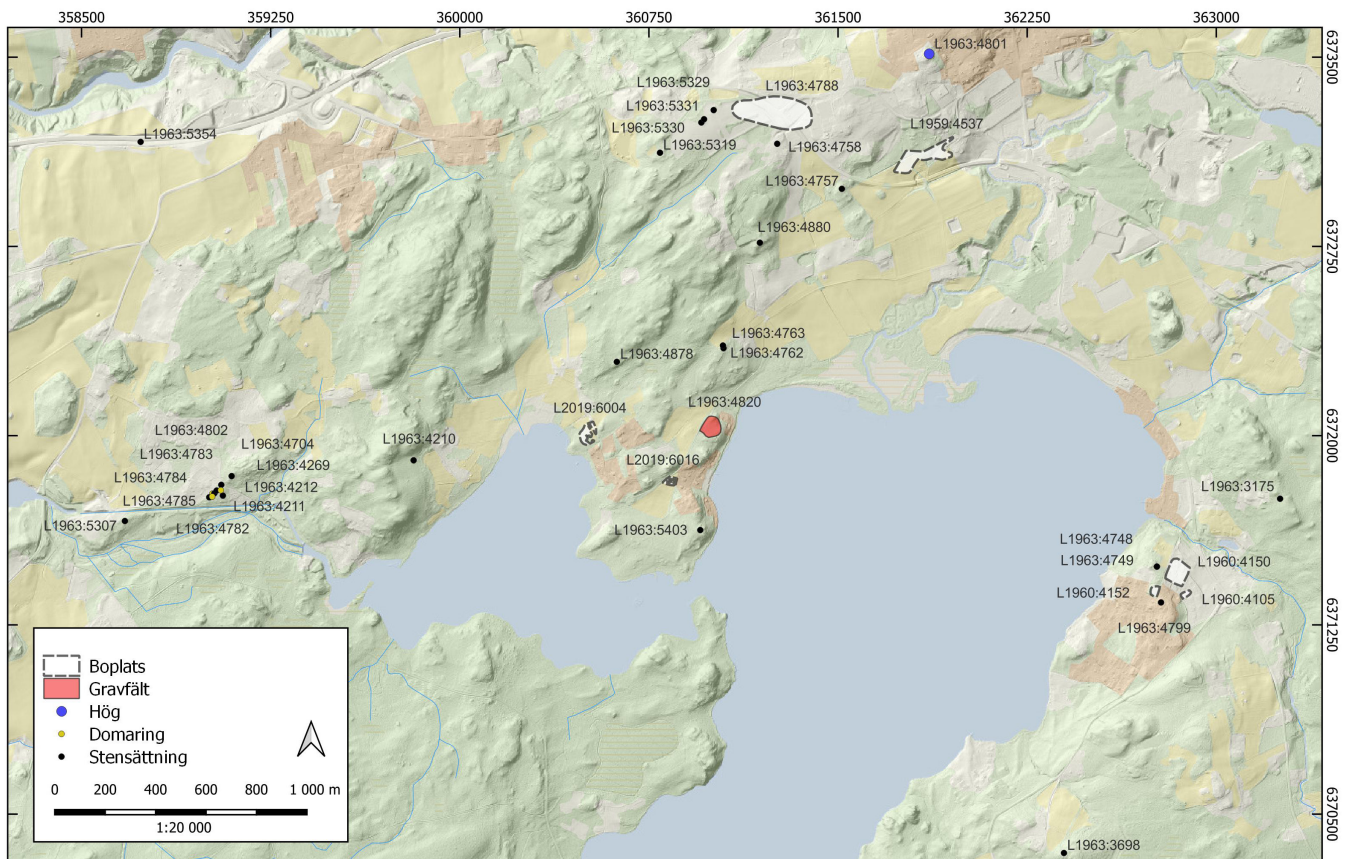
Vännåkra och dess omgivningar

Vännåkra by, vid Östra Öresjön strax norr om Örby i Marks kommun, omnämns för första gången i skrift i Skara stifts jordebok 1540 som Vendaker eller Wedaker. Byn upptas då av tre gårdar; Lillegården, Östergården och Västergården. Namnet Vännåkras förled tycks ursprungligen vara dialektal och komma ur ordet vända (vitna), 'vändning, varv, och slutledet är en gammal plural form av åker (Carlstein 2019:9, Isof 2019 www.isof.se). Det bör nämnas att Vännåkra, som gett namn åt flera fastighetsbeteckningar på halvön, i själva verket är namnet på en by belägen strax nordost om halvön. På halvön där de undersökta fornlämningarna är belägna finns flera gårds- och torpnamn, men ingen gemensam geografisk beteckning för hela halvön. Vännåkra blev i arkeolog-mun namnet på den plats där boplatundersökningarna utfördes, och i den här artikeln kommer området inom vilket L2019:6004 och L2019:6016 är belägna för enkelhets skull benämnas Vännåkra.

Vännåkra med dess omgivningar är en del av det sjönära landskapet kring Östra Öresjön, en sprickdalssjö med branta, skogklädda stränder. Dess avlånga, nordost-sydvästliga form med förbindelse vidare söderut mot kusten, samt närheten till Viskan, gör att den med all sannolikhet utgjort en vital kommunikationsväg i förhistorisk tid.

Precis som med flera andra delar av det inre Västergötland präglas kulturlandskapet runt Östra Öresjön av en rik flora av fornlämningar synliga ovan mark. Bland annat finns flera stensättningar, rösen, gravfält och områden med fossil åkermark registrerade. I gengäld har förhållandevis få större boplatundersökningar utförts i modern tid, och kunskapsläget kring förhistoriska boplatser i området är relativt magert.

Området ingick i Göteborgsinventeringen, som genomfördes under ett par år fram till 1923. Socknarna Örby och Berghem i Marks kommun inventerades för första gången under åren 1919–1922. Därefter inventerades trakten på nytt i den stora fornlämningsinventeringen 1959 samt vid revideringsinventeringen 1987. De fornlämningar som idag finns registrerade i kulturmiljöregistret bygger till stor del på den data som insamlades vid dessa tillfällen. Då relativt få boplatser varit föremål för arkeologisk undersökning i Örby socken med omnejd bygger merparten av de boplatser som finns registrerade i kulturmiljöregistret i området på fynd av flinta som insamlats i åkermark i samband med inventeringarna, samt fynd som inrapporterats av privatpersoner. Dessa boplatser är till stor del orienterade längs Viskans dalgång samt mindre vattendrag i området, såsom Häggån, Slottsån och

Översiktskarta över Vännåkra med diskuterade fornlämningar mot GSD terrängkartan och terrängskuggning. Lantmäteriet CCO.

Vännån (Lindman & Stibeus 1994:43ff).

I landskapet runt Viskan och Östra Öresjön finns stenåldern manifesterad i bland annat hållkistor, samt flertalet lokaler för lösfynd såsom flinta- och kvartsavslag, senneolitiska flintdolkar och skafthålsyxor. Bronsålderns spår i landskapet består till stor del av rösen, ofta belägna på höjder i anslutning till sjöar och floddalar, liksom den äldre järnålderns stensättningar och gravfältsmiljöer. Den yngre järnålderns gravfält med resta stenar och domarringar ligger koncentrerade kring Viskans ådal med biflöden. De gravar och gravmiljöer som finns i området runt Vännåkra är endast i undantagsfall daterade, såsom en stensättning i Haby (L1963:5354/RAÄ Örby 93) som daterades till vikingatid i samband med arkeologiska undersökningar 1993 (Bramstång et al 1998:10 med ref).

Gemensamt för fornlämningar som kan antas vara från järnålderns senare del är att de ligger på den historiska inägomarken, till skillnad från äldre gravmiljöer. Rösen och stensättningar återfinns ofta i mer perifera lägen jämfört med de yngre gravtyperna, som ligger närmare den historiska bebyggelsen. Detta tros hänga samman med förflyttning av gränser i samband med ianspråkstagande av odlingsbar mark. Ett exempel på ett sådant ianspråkstagande kan vara de storhögar av monumental karaktär som än idag kan ses invid Berghems respektive Örby kyrkor; högarna L1966:1169 (RAÄ Berghem 5:1) respektive L1963:4801 (RAÄ Örby 144:1). Deras placering i landskapet, närhet till sockenkyrkor samt lösfynd ger vid handen att de troligen är från yngre järnålder (Bramstång et al 1998:10).

Med andra ord finns det mycket i omgivningarna runt Vännåkra som indikerar att landskapet inte bara varit hem åt människor under stora delar av förhistorien, utan dessutom skulle kunna ha spelat rollen som en boplatsmiljö av central karaktär längs de vattenburna farlederna.

Därför kretsade frågeställningarna inför Rio Göteborgs boplatsundersökningar i Vännåkra kring boplatsernas relation till sitt omland – hur såg gårdarna ut, hur var de organiserade? Skulle det gå att se kronologiska samband mellan boplatserna och det omgivande landskapets gravmiljöer?

Tidigare undersökningar runt Östra Öresjöns norra vik

I Vännåkras närhet har en handfull boplatser varit föremål för arkeologisk undersökning under de senaste cirka 25 åren. Det har rört sig om begränsade ytor, men har ändå givit ett visst kunskapsunderlag. Ett exempel är boplatserna L1963:4788 (RAÄ Örby 98:1), belägen cirka 1,5 kilometer nordnordost om det aktuella undersökningsområdet, under nuvarande länsväg 156. När den undersöktes av Riksantikvarieämbetet UV Väst år 1997 var det områdets första boplatserundersökning, och den gick följaktligen under namnet "Örbyboplatserna". Där påträffades ett stort antal anläggningar, däribland ett konstaterat långhus och ytterligare tre osäkra huslämningar. Även härdar och kokgropar hittades, vilka daterades till förromersk järnålder (Bramstång et al. 2003). Boplatserna låg något högre beläget i landskapet än Vännåkra, och måste ha haft en vid utsikt över Östra Öresjön. Eftersom undersökningen av L1963:4788 var den första boplatserundersökningen i denna del av Sjuhäradsbygden, var de ¹⁴C-dateringar som gjordes vid undersökningen de första dateringarna av arkeologiskt material i området. De arkeologiska undersökningar som dessförinnan hade gjorts i trakten präglades av en mer ålderdomlig metodik, såsom gravundersökningar av Oscar Montelius år 1872 och Johan Alin 1924, samt enstaka insatser under 1960- och 70-talet (Bramstång et al 98:9–11).

Mer nyligen har en handfull mindre arkeologiska insatser utförts på motsatta sidan av Östra Öresjöns vik. I samband med bostadsbyggande vid den östra sjöstranden har förhistoriskt boplatsermaterial undersökts vid flera tillfällen i området Krok. Landskapet sluttar här brant ner mot sjön och trots att området har förtätats med villor under de senaste åren är det möjligt att med lite fantasi föreställa sig den vida sjöutsikt som några av de undersökta boplatserlägena måste ha bjudit på.

År 2007 undersöktes boplatserlämningarna L1960:4152 (RAÄ Örby 448), L1960:4150 (Örby 449) och L1960:4105 (RAÄ Örby 450) av arkeologer från Lödöses och Bohusläns museer. L1960:4152 (RAÄ Örby 448), ett härdområde med stenpackningar runt en bergshöjd, fick dateringar till förromersk och romersk järnålder. L1960:4150 bestod av sporadiska boplatserlämningar som daterades till förromersk järnålder. Inom L1960:4105 framkom ett treskepigt långhus som ¹⁴C-daterades till folkvandringstid (Hellgren et al. 2012). Den sistnämnda boplatsern ligger något längre upp på stranden, och dess utsikt över sjön – och över boplatserna L2019:6004 och L2019:6016 på den motsatta stranden – kan i viss mån ha skymts.

Östra Öresjöns vik där Ekuddens halvö och boplatserlämningarna i Vännåkra skimtar på andra sidan vattnet.

Vid ytterligare ett par tillfällen har arkeologiska insatser i Krok utförts av arkeologer från Västarvet/Västra Götalandsregionen samt Göta Arkeologi. Boplatsen L1960:8087 (RAÄ Örby 458) utreddes och förundersöktes med dateringar till förromersk järnålder (Lega 2014). Mer nyligen blev boplatsområdet L2022:2912, endast ett hundratal meter från de boplatslämningar som undersöktes år 2007, föremål för en arkeologisk utredning som resulterade i fynd av fyra härdar och ett stolphål. Dessa gav dateringar till övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid samt yngre bronsålder (Hellgren 2022). I området runt boplatslämningarna i Krok har även flera stora områden med fossil åkermark registrerats, vilket kan indikera att de metalltida boplatserna omgavs av ett uppodlat landskap.

Längre norrut, strax söder om Örby kyrka och något högre beläget i landskapet, påträffades flertalet anläggningar av boplatskaraktär inom boplatsen L1959:4537 (RAÄ Örby 508). Vid en arkeologisk utredning utförd av Västarvet/Västra Götalandsregionen år 2017 hittades i sydslutningen mot sjön ett sextiotals anläggningar, däribland stolphål, gropar och rännor (Gustavsson 2017).

År 2010 genomfördes en av Länsstyrelsen initierad nyinventering av fossil åkermark inom en handfull utvalda områden, där skogsmarkerna på båda sidor om Öresjön, strax söder om Vännåkra, ingick (Olsson & Wallin 2010). Tack vare denna är spåren av agrar verksamhet i förhistorisk tid i omlanden runt Vännåkra relativt väldokumenterade.

De ovan nämnda undersökningarna, inte minst de omfattande rapporterna från 1990-talets undersökningar, bidrog till att det när Rio Göteborg inledde delundersökningarna av L2019:6004 och L2019:6016 fanns en viss kunskapsmässig grund att stå på vad gäller förhistoriska boplatser i området. Vi visste att det påträffats spår av långhus i området runt Östra Öresjöns vik, vi visste att det fanns ett rumsligt och kronologiskt samband mellan områdets gravmiljöer och boplatsspår som påträffats i närheten av dessa, och vi visste att flera dateringar från tidigare undersökningar pekade mot äldre järnålder.

Boplatsen L2019:6004

Boplatsen L2019:6004 låg i kanten av åkermark, strax intill ett sommarstugeområde vid halvöns västra sida. Vattnet tar vid endast ett hundratal meter från bort, i form av insjöviken Kalven. Inom ramarna för det ledningsarbete som skulle förse de boende på halvön med kommunalt vatten och avlopp undersökte Rio Göteborg en del av boplatsen – först under ett par veckor i december 2020, och därefter ytterligare en del under våren 2021. Avbrottet hade praktiska orsaker som hängde samman med en segdragen dispyt rörande trädfällning, men kan vara värt att nämna då det också fick praktiska konsekvenser för det arkeologiska arbetet. Att gräva ut och dokumentera en fornlämning i decembermörker respektive en ljus vårdag är två helt olika saker, och det kan inte uteslutas att de varierande ljus- och vädermässiga förutsättningarna har påverkat undersökningsresultatet.

När delar av L2019:6004 banades av registrerades sammanlagt 191 anläggningar av boplatskaraktär – mestadels stolphål, men även härdar, gropar och en skärvstenshög. Den begränsade ytan gjorde det svårt att foga samman anläggningarna till något som var möjligt att tolka som husstrukturer, men under fältarbetet samt i den efterföljande bearbetningen av GIS-datan klarnade bilden av tre förmodade huslämningar. Ingen av dem var möjlig att schakta fram i sin helhet, och de dateringar som gjordes av material hämtade ur stolphålen visade på viss spretighet.

Detta gav upphov till samma typ av diskussion som fördes redan i slutet av 1990-talet då "Örbyboplatsen" grävdes ut. Ett sådeskorn påträffat i ett stolphål på boplatsen L1963:4788 (RAÄ Örby 98:1) gav datering till sen vikingatid alternativt tidig medeltid, trots att huslämningen som stolphålet ansågs vara en del av i allt övrigt gav intryck av att komma från äldre järnålder.

Den källkritiska diskussionen kring diskrepansen mellan ¹⁴C-dateringar och den på både forskningsdata och arkeologers erfarenhet vilande hustypologin är ständigt aktuell. Att daterbart material inhämtas ur stolphåls fyllning har sina givna felkällor, då fyllningen i ett stolphål är en sekundär händelse och till stor del representerar

Hela den avbanade boplatssytan L2019:6004. Drönarfoto mot SV. Foto Caj Carlstein.

material som hamnat i anläggningen efter själva husets brukningstid. Att förkolnat trä från husets konstruktion finns kvar i stolphålet förekommer, likaväl som att spår av andra boplotsaktiviteter samt svedjebruk från en bred tidshorisont hamnar i stolphålet tack vare bioturbation.

När det gäller huslämningarna i Vännåkra gav dateringsresultaten oss i flera fall anledning att reflektera över ¹⁴C-dateringar kontra hustypologi, vilket vi kommer att återkomma till nedan.

Huslämningar inom L2019:6004

De långhus som identifierades inom boplatsten L2019:6004 gjordes så med ett visst mått av osäkerhet. Ingen av de påträffade husstrukturerna var möjlig att undersöka i sin helhet, med anledning av undersökningsområdets begränsade yta inom den mest anläggningsintensiva delen av boplatsten. Samtliga huslämningar som identifierades inom denna yta fortsatte in i schaktkanten, och den anläggningsintensiva ytan gjorde det till en utmaning att bena ut vilka anläggningar som hörde till vilken huslämning.

Trots detta fanns det förhållandevis tydliga strukturer från två olika byggnader inom ytan; Hus I och Hus II. Lämningsarna från ytterligare en byggnad, Hus III, identifierades men får anses mer svårtolkad, då schaktväggen skär huset på diagonalen och husets östra sida ligger utanför det avbanade området. Det innebär att det inte gått att avgöra med säkerhet om huset är två- eller treskeppigt. I efterarbetet valde vi att gå vidare med den hustolkning som vi har ansett som mest sannolik.

Utöver de identifierade husdelarna förekom det flera rader och kluster av stolphål inom ytan, som inte varit möjliga att binda ihop till några sammanhängande strukturer. De vittnar icke desto mindre om att det med all sannolikhet funnits fler stolpburna strukturer på platsen, till exempel ekonomibyggnader, hägnader, torkställningar eller liknande.

Hus I - Treskeppig byggnad från äldre järnålder

Huslämningen utgörs av avtrycket från ett treskeppigt långhus liggandes i VSV-ONO riktning. Byggnaden har uppförts inom ett stenfritt område med finkornig sand, i flackt läge vid krönet av en svag sydvästslutning. De an-

läggningar som tolkas som en del av Hus I utgör husets mittsektion med tydliga rader för väggkonstruktioner och takbärande bockpar. Till huskonstruktionen har 23 anläggningar förts, samtliga av typen stolphål. Byggnadens bredd uppskattas till cirka 8 meter, men dess totala längd har inte varit möjlig att fastställa, då huslämningens båda gavlar ligger dolda under mark utanför den undersökta ytan. Byggnaden har spår av två konvexa långväggar som utgörs av mindre stolphål efter förhållandevis tätt satta stolprader. I den del av huslämningen som syns inom undersökningsytan konstaterades nio stolphål i den norra vägglinjen och sex i den södra. Fem stolphål för den takbärande konstruktionen dokumenterades, dock kunde endast två bockpar bekräftas.

Datering

Stolphålet A2057, som tolkades som en del av norra väggraden, daterades med ett kolprov från ek. Dateringen ligger med största sannolikhet i romersk järnålder, 326–417 e.Kr. A2147, ett av stolphålen i den förmodade södra väggkonstruktionen, daterades med hjälp av ett förkolnat sädeskorn till 364–151 f.Kr., vilket innebär sen förromersk järnålder.

Dateringarna överlappar därmed inte, och husets datering spretar något. Med tanke på de källkritiska problem som alltid följer med att datera ett hus med hjälp av kol insamlat från stolphålens fyllning får man ha i åtanke att det daterade materialet kan ha hamnat i stolphålens fyllning efter husets livslängd. Valet av träkol från ek byggde, trots ekträns potentiellt höga egenålder, på hypotesen att ekträet skulle kunna komma från husets stolpkonstruktion. Till husvirke valdes ek ofta före andra träslag, och då virke från ungträd snarare än flerhundraåriga ekar. Därmed skulle en datering från förkolnat ekträ i ett stolphål kunna svara på frågan om huskonstruktionens ålder.

Förkolnat sädeskorn har givetvis en mycket lägre egenålder än exempelvis ekträ. I detta fall visade sig ändå det

Typ:	Treskeppigt långhus
Orientering:	VSV-ONO
Yttre form:	Konvex
Takkonstruktion:	Fem stolphål; två bockpar och ytterligare ett stolphål Takbärande stolpar: A1022, A2069, A2061 (bockpar), A2073, A2076 (bockpar)
Väggkonstruktion:	15 stolphål Väggkonstruktion, norra långsidan: A1039, A1038, A2057, A2059, A1032, A2061, A2063, A2064 A2066 Väggkonstruktion, södra långsidan: A1040, A1016, A2147, A2085, A1006, A2082 Innervägg: A1015, A1034, A1041
Ingång:	-
Längd (m):	>11
Bredd (m):	8,4
Bockbredd (från V) (m):	2,6 – 2,9
Spannlängd (från V) (m):	1,9 – 2,1
Golvyta m ² :	>85,5
Övriga anläggningar:	-
Fynd:	-
Typologisk datering:	Romersk järnålder
14C-datering:	364–151 f.Kr., 326 - 417 e.Kr.

Plan över Hus 1 inom L2019:6004 i skala 1:150.

daterade sädeskornet vara flera hundra år äldre än det förkolnade ekträet. En möjlig förklaring till hur sädeskornet hamnat i stolphålets fyllning kan vara att avtrycken efter stolphålen fyllts igen med jord och material från de kulturlagerrester som observerats på flera håll på den undersökta ytan, där förkolnat material kan ha rörts runt både i samband med odling och bioturbation.

Baserat på den samlade kunskap som finns kring hustypologi stämmer den senare dateringen i sen romersk järnålder bättre överens med husets bredd, underbalanseringen (ett smalare mittskepp och mer tyngd vilandes på väggarna) samt vägglinjens konvexa form. Hus som är så breda som åtta meter, med ett i jämförelse så smalt mittskepp, förekommer i stort sett inte i förromersk järnålder (Simon Karlsson, muntlig uppgift).

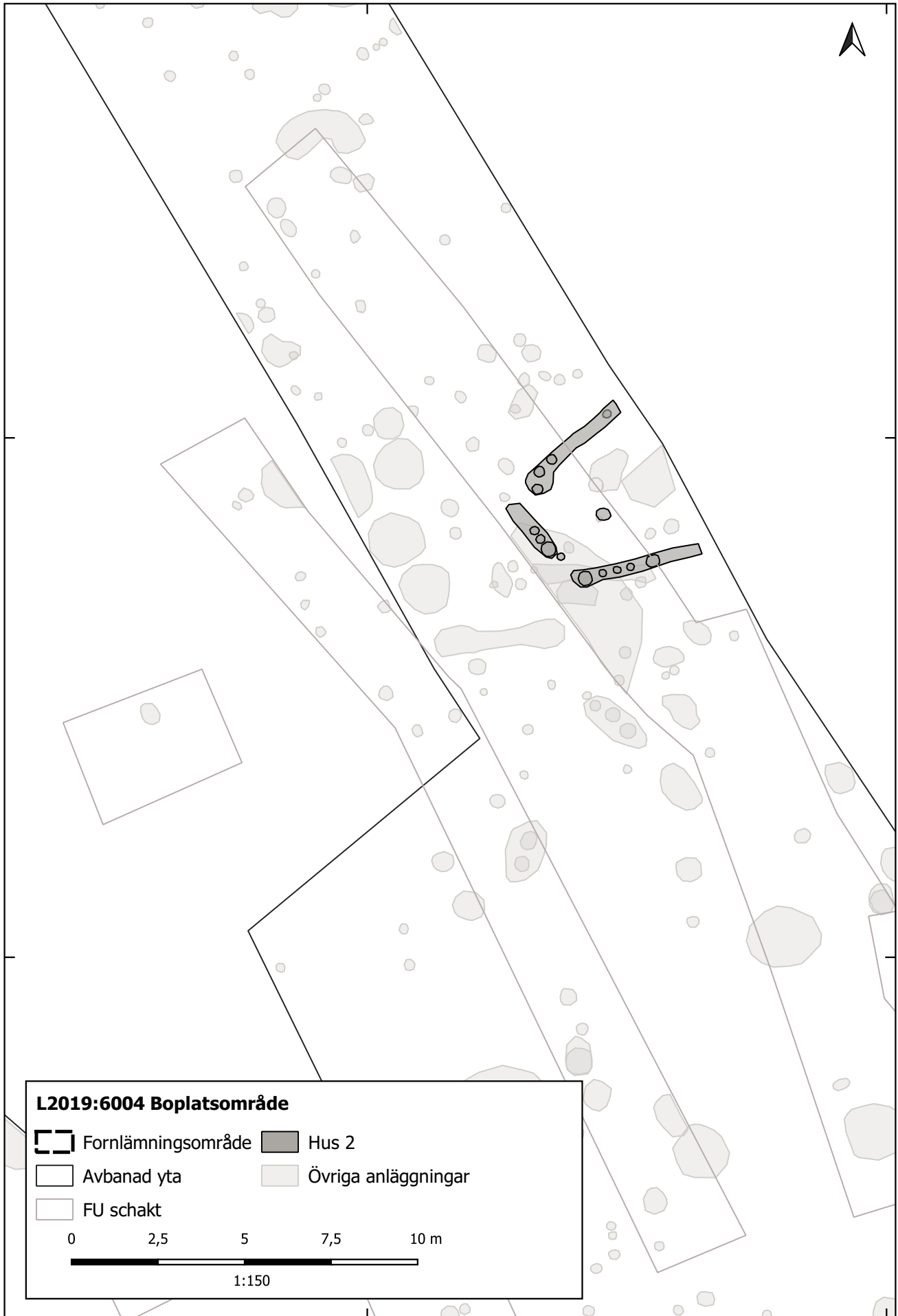
Hus II – Gavel av ett hus från äldre järnålder

Av de lämningar som tolkas som delar av Hus II syns endast den sydvästra gaveln. Dessa bestod av väggrännor i vilka stolphål kunde konstateras vid snittning, samt ett stolphål som tolkats som spår av en takbärande stolpe. Byggnaden har legat i SV-NO riktning och i samma läge som Hus I, då de båda huslämningarna överlappar varandra. Troligen har den stenfria sandytan varit ett gynnsamt läge att uppföra hus på. Husets totala bredd är svår att beräkna utifrån den del som kunde undersökas, men de väggrännor som påträffades inom undersökningsområdet anger en bredd på 4,9 meter vid den nordöstra schaktkanten.

Typ	Gavel och en möjlig takbärande stolpe
Orientering:	SV-NO
Yttre form:	Konvex (osäkert)
Takkonstruktion:	En takbärande stolpe: A1023
Väggkonstruktion:	12 stolphål Väggrännor: A2074, A2114, A2083 Stolphål i väggrännor: Norra långsidan: A2105, A2104, A2102 Gaveln: A2117, A2116, A2115, A2077 Södra långsidan: A2093, A2094, A2095, A2096, A2097
Ingång:	-
Längd (m):	>4
Bredd (m):	4,9
Bockbredd (från V) (m):	-
Spannlängd (från V) (m):	-
Golvyta m ² :	>16
Övriga anläggningar:	-
Fynd:	-
Typologisk datering:	Äldre järnålder, troligen romersk järnålder
14C-datering:	368 – 192 f.Kr., 312 – 412 e.Kr.

Dateringar

A2102, tolkad som ett väggstolphål i husets norra väggränna, daterades med två olika kolprover till dels sen förromersk järnålder (368–192 f.Kr.) dels romersk järnålder (312–412 e.Kr.). De båda proverna bestod av sädeskorn (skalkorn) respektive förkolnat ekträ och gav två olika, ej överlappande dateringsresultat. Detta belyser återigen den källkritiska aspekten av att datera kol insamlat ur stolphåls fyllning. I det här fallet insamlades dessutom provet ur ett stolphål som låg i en ränna. Av allt att döma skar stolphålet rännan enligt de lagerskillnader som kunde observeras i fält, men det innebar likväl en extra svårighet vid provtagning. Därmed har Hus II, i likhet med Hus I, dateringar som hamnar i både förromersk och romersk järnålder. Hus med liknande form och väggkonstruktion brukar dock ofta falla inom romersk järnålder, och den distinkt konvexa formen är betydligt vanligare i romersk

Plan över Hus 2 inom L2019:6004 i skala 1:150.

järnålder än förromersk. Det är dock mycket vanskligt att dra några säkra slutsatser gällande form och storlek hos Hus II utifrån den begränsade del som kunnat undersökas. Hus med väggkonstruktion bestående av rännor är generellt sett vanliga i Bohuslän och till viss del även i gamla Älvsborgs län, medan väggrännor är betydligt ovanligare i huslämningar i Skaraborg (Simon Karlsson i manus). Det har dock inte varit möjligt att i tillgänglig litteratur hitta en huslämning som till form och storlek överensstämmer exakt med Hus II.

Hus III – Tvåskeppig byggnad, senneolitikum / äldre bronsålder

Hus III identifierades utifrån en vägglinje i NV-SO riktning samt en rad takbärande stolphål. Det förmodade husets nordöstra sida försvinner in under schaktkanten och husets tolkning får betraktas som osäker. Även Hus III är beläget i det centrala, sandiga krönläget i områdets anläggningsintensiva norra del, och överlappas delvis av Hus I och II. Delar av husets gavlar är dock synliga och huset ger intryck av att ha en lätt trapetsoid form, det vill säga att dess ena gavel är bredare än den andra. Längden mellan de båda gavlarna är 19,7 meter.

Bredden mellan vägglinjen och den synliga raden takbärande stolpar är mellan 3,6 och 2,8, meter och huset är som bredast i den norra änden.

Typ	Tvåskeppigt långhus
Orientering:	SO-NV
Yttre form:	Trapetsoid
Takkonstruktion:	Fem stolphål Takbärande stolpar: A2035, A2045, A2087, A2088, A2081
Väggkonstruktion:	19 stolphål Sydvästra långväggen: A2043, A2044, A2047, A1012, A2192, A1024, A1009, A2086, Nordvästra gaveln: A2034, A2126, A2026, A2023, A2024, A2025, A2100 Sydöstra gaveln: A2120, A2121, A2149 Norra väggen (osäkert): A2046
Ingång:	-
Längd (m):	19,7
Bredd (m):	5
Bockbredd (från V) (m):	-
Spannlängd (från V) (m):	3,6
Golvyta m ² :	92,6
Övriga anläggningar:	-
Fynd:	-
Typologisk datering:	Senneolitikum/äldre bronsålder
14C-datering:	1882 – 1733 f.Kr., 847 – 793 f.Kr., 174 – 33 f.Kr.

Dateringar

Tre ¹⁴C-dateringar gjordes på material ur Hus III, med ett resultat som i likhet med Hus I och II spretar något. Material hämtat ur A2088, tolkat som avtryck efter en takbärande stolpe mitt i huset, daterades med största sannolikhet, till 174–33 f.Kr., det vill säga sen förromersk järnålder. Anläggning 2026, tolkad som en del av den norra gaveln, daterades med största sannolikhet till 1882–1733 f.Kr., vilket placerar det daterade materialet i övergången mellan senneolitikum och bronsålder, period I. Det material som valdes ut för datering från både A2088 och A2026 var kol från ek.

Plan över Hus 3 inom L2019:6004 i skala 1:150.

Det tredje kolprovet från Hus III som valdes ut för ¹⁴C-datering kom från A2035, tolkad som en takbärande stolpe nära husets norra gavel. Provet fick en datering som med största sannolikhet föll inom 847–793 f.Kr., vilket innebär bronsålder, period V. I detta fall daterades kol från bark/näver, vilket innebär att materialet kan antas ha något lägre egenålder än ek. Valet av daterbart material byggde på hypotesen att bark/näver skulle kunna ha använts som takmaterial eller tätning av huset.

De tre dateringsresultaten från anläggningar som tolkas som delar av Hus III spretar inom ett tusenårigt intervall, men husets typologiska datering ger viss vägledning. Tolkningen avgörs helt av huruvida huset har varit två- eller treskeppigt. Att huset är tvåskeppigt ses som det mest sannolika. Liknande hus dateras vanligen till senneolitikum och äldre bronsålder, även om tvåskeppiga hus i undantagsfall även har daterats till äldre järnålder (se till exempel Nilsson 2020:5f). I efterarbetet och den tolkning av materialet som presenteras här har vi landat i att Hus III uppfördes under senneolitikum alternativt övergången till äldre bronsålder, även om man bör hålla i minnet att materialet är tvetydigt.

Fyndmaterial från L2019:6004

Även i fyndmaterialet från L2019:6004 finns senneolitikum representerat. I den insamlade keramiken från L2019:6004 fanns ett stort senneolitiskt inslag, bland annat i form av keramikfragment med taggträdsornamentik som är kännetecknande för perioden. Merparten av de senneolitiska skärvorna tycks komma från lokalt tillverkade kärl, men ICP-analys visar på vissa undantag. Analys av råmaterialets kemiska sammansättning och proveniens hos utvalda skärvor visar att två skärvor med taggträdsdekor kommer från olika kärl, och att det ena var tillverkat av en lera som troligtvis inhämtats lokalt i regionen medan det andra kärlet avvek och har ett råmaterial hämtat från en annan plats. Sammanlagt visade sig två av de tre analyserade senneolitiska keramikskärvorna på lokal lera i råmaterialet, medan en kom från obestämd ort. Magringen bestod av gabbro, en mörk bergart som i flera fall förekommer i senneolitisk keramik. Flera av de skärvor som bedömts som senneolitiska kan också vara yngre då de är av allmän karaktär och oornade.

Den största andelen keramik som påträffats inom L2019:6004 kan dock hänföras till förromersk och romersk järnålder. Den förromerska och romerska keramiken från både L2019:6004 och L2019:6016 kan mycket väl ha brukats samtidigt, men från L2019:6004 fanns en större variation av kärlyper, både mindre koppar och större kärl av förvaringskaraktär. Skärvtjockleken, i regel cirka 5–10 millimeter, indikerar att keramiken till största delen kommer från små till medelstora kärl. Riktigt stora kärl saknas i materialet, och merparten av den påträffade förromerska/romerska keramiken kommer troligen från kärl lämpliga för förvaring och matlagning. Även rabbad keramik saknas vilket tydligt visar på en avsaknad av bronsålder och äldre förromersk närvaro i fyndmaterialet (Brorsson, s 122–133 i Carlstein & Håkansdotter 2023).

Flintan som påträffades på L2019:6004 vittnar om att boplatsmaterialet har ett stort tidsdjup, och det sjönära området har utgjort ett gynnsamt boplatsläge från mesolitikum och framåt. De spån och spånfragment som påträffades i form av huvudsakligen rensfynd på den avbanade ytan tros kunna vara mesolitiska. Den koniska tryckspånkärnan bedöms kunna komma från mellanmesolitikum, och övrigt flintmaterial såsom avslag och sidofragment har en allmän stenålderskaraktär och kan vara från såväl mesolitikum som neolitikum.

Boplatsen L2019:6016

Boplatsoområdet L2019:6016 låg i ängsmark på östra sidan av halvön, på krönet av en svag sluttning med utsikt österut över Östra Öresjön, och den cirka 100 m² stora delytan inom boplatsen banades av i december 2020. Inom ytan dokumenterades 70 anläggningar av förhistorisk karaktär; 61 stolphål, sex gropar, en ränna, en härd och en kokgrop. Inför den schaktövervakning som föranledde avbaningen fanns en förväntan om att träffa på fortsättningen av det långhus som framträdde redan i ett förundersökningsschakt (Carlstein 2020), vilket också mycket riktigt skedde.

L2019:6016. Hela ytan mot NV med arkeologerna Cathrine Färnström och Petra Aldén Rudd. Foto Caj Carlstein.

Hus I inom L2019:6016

Hus I inom L2019:6016 var beläget i VSV-ONO riktning och bestod av en del av en väggränna, totalt 32,5 meter lång, tolv stolphål i anslutning till väggkonstruktionen och sex stolphål som tolkas som delar av den takbärande konstruktionen. I husets västra del finns även två stolphål som ligger i förlängningen av rännan, och dessa tolkas som möjliga ingångsstolpar i gaveln. Väggrännan slutar även i en större grop, A2067, vars avgränsning var svårtolkad på grund av en fyllning som var något svåravgränsad gentemot närliggande anläggningar. Under fältarbetet gav den intryck av att kunna representera flera nedgrävningar, och en möjlig tolkning är att gropen utgjort ett stolphål efter en kraftig gavelstolpe som bytts ut under husets brukningstid.

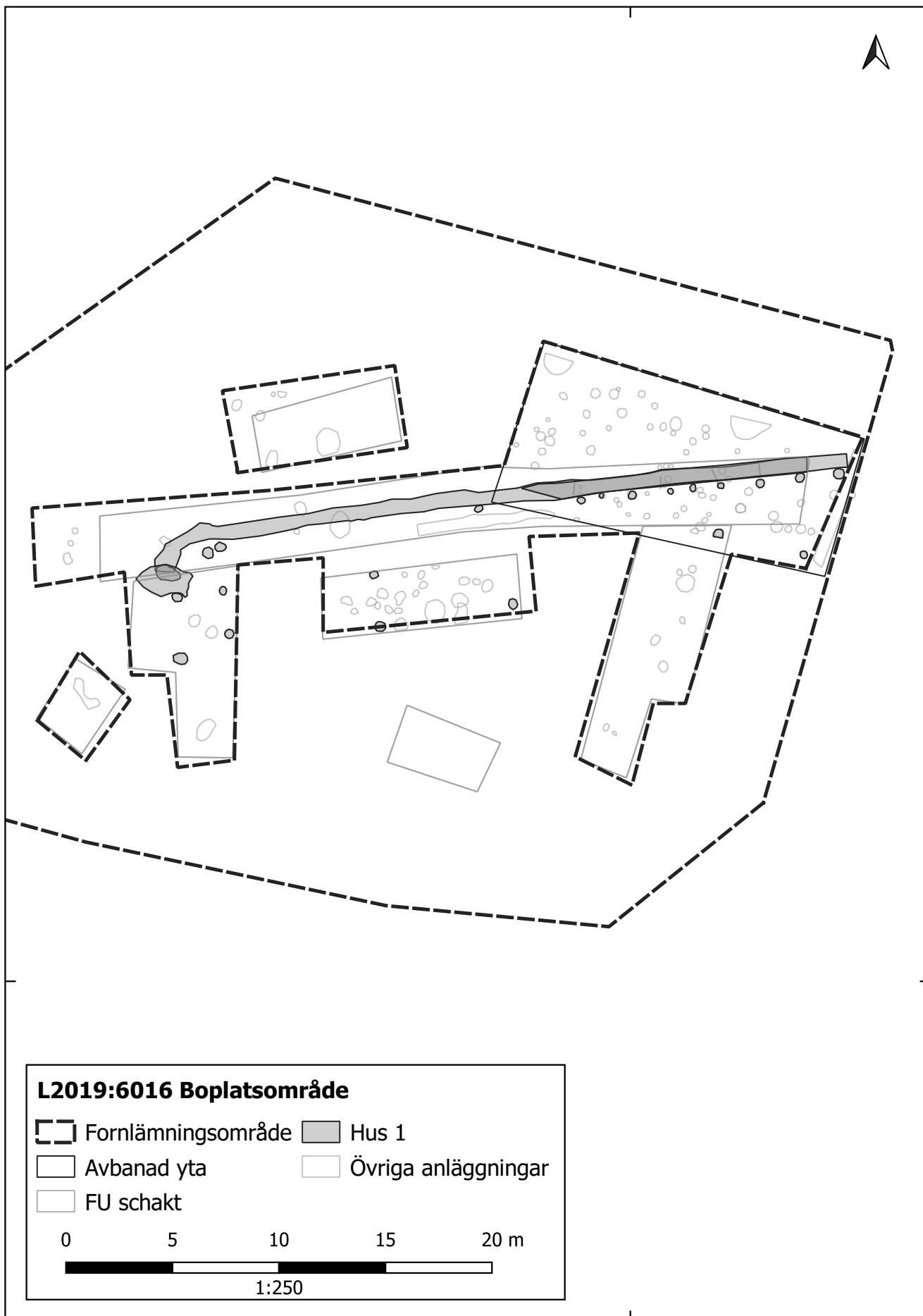
Endast delar av Hus I var synliga i samband med förundersökningen samt schaktövervakningen. Den tolkning som presenteras här bygger i likhet med de huslämningar som framkommit inom L2019:6004 på antaganden, med vetskapen om att ytan säkerligen hyst flera olika huslämningar under olika tidsperioder. Tolkningen av Hus I utgår från den relativt tydliga, kraftiga väggränna som syntes både under förundersökningen och den efterföljande schaktningsövervakningen. En stor mängd anläggningar observerades och mättes in runt väggrännan, och nedan presenteras ett förslag på tolkning av vilka stolphål som kan hänföras till Hus I baserat på djup, fyllning, datering och placering i en eventuell huskonstruktion.

Typ:	Treskeppigt långhus
Orientering:	VSV-ONO
Yttre form:	Konvext (osäkert)
Takkonstruktion:	6 stolphål: A2023, A2026, A2019, A2030, A1017, A1000
Väggkonstruktion:	12 stolphål: A2022, A2021, A2048, A2049, A1031, A1027, A2005, A1022, A1015, A1011, A1007, A1005 Väggränna: A2002/A1065
Ingång:	2 stolphål i den västra gaveln: A2066, A2060
Längd (m):	>32,5
Bredd (m):	>6
Bockbredd (från V) (m):	2
Spannlängd (från V) (m):	-
Golvyta m ² :	>215
Övriga anläggningar:	A2067, grop mellan väggränna och ingångsstolpe
Fynd:	-
Typologisk datering:	Romersk järnålder - Folkvandringstid
¹⁴ C-datering:	316 – 413 e.Kr., 323 – 416 e.Kr., 405 – 539 e.Kr., 531 – 606 e.Kr.

Dateringar

På material från boplatssområdet L2019:6016 gjordes sammanlagt sju ¹⁴C-dateringar. Av de anläggningar som tolkas som delar av Hus I gjordes ¹⁴C-dateringar på förkolnat material ur A2023 och A1000, tolkade som möjliga takbärande stolpar, samt A2060, tolkad som gavel/ingångsstolpe.

Ur A2023 togs två prov, på sädeskorn respektive träkol från ek, där resultaten med största sannolikhet hamnar inom spannet 323–416 e.Kr., det vill säga sen romersk järnålder respektive 531–606 e.Kr., vilket innebär sen folkvandringstid och vendeltid. Även A1000 daterades med hjälp av förkolnad ek till 316–413 e.Kr., vilket innebär sen romersk järnålder. Ur A2060 daterades träkol från ask till 405–539 e.Kr., folkvandringstid.

Detaljarta Hus 1 inom L2019:6016. Skala 1:250.

Ur övriga anläggningar på ytan gjordes bland annat två ¹⁴C-dateringar av tall och bark/näver ur stolphålet A1037. Proverna föll inom övergången mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder, 570–406 f.Kr., respektive 8568–8333 f.Kr, vilket innebär mellanmesolitikum. Även om det med största sannolikhet rör sig om förkolnat material som inte har med själva anläggningens brukningstid att göra så ger det en fingervisning om mänsklig närvaro redan under jägarstenålder, i likhet med en del av det flintmaterial som påträffats i området. Detta skulle kunna ge en indikation på åldern på en del av det flintmaterial som påträffats i området, även om det förstås också finns en möjlighet att det kol som daterats till mellanmesolitikum kan ha kommit till genom en naturlig brand. Stolphålet A2008 i områdets norra del daterades med hjälp av träkol från björk till 771–512 f.Kr., vilket faller inom yngre bronsålder, period V-VI.

Fynd inom L2019:6016

Inom L2019:6016 påträffades 134 fragment keramik och 51 flintor. Värt att nämna är även det blästermunstycke som påträffades under förundersökningen.

Den största andelen keramik, sett till antalet skärvor, som påträffades inom L2019:6016 kunde typologiskt dateras till förromersk järnålder. A2002, en lång ränna som mättes in under förundersökningen, var den i särklass mest fyndförande anläggningen. I denna påträffades 1,75 kilo keramik, som visade sig tillhöra flera olika kärl. Av de fragment som analyserats därifrån var samtliga glättade och magrade med krossad granitisk bergart. I A2002 påträffades även ett troligt blästermunskydd, smält på ena sidan och med en kanal som kan ha använts till pipen av en blåsbalg.

Med hjälp av tunnslipsanalys på ett av keramikfragmenten, utfört av Torbjörn Brorsson vid Kontoret för keramiska studier, kunde fragmentet dateras till förromersk järnålder. Förutom tunnslipsanalys utfördes även ICP-analys med syfte att proveniensbestämma grundämnena i keramiken. Av de sex prover som analyserades från L2019:6016 avvek två av dem markant och uppvisade likheter med tidigare testat material från Stafsinge i Halland. Detta indikerar att flera av proverna har samma kemiska sammansättning som keramik från Falkenbergsområdet. Likheten med just Falkenbergsområde stod sig, även när jämförelser gjordes med material från norra Halland samt från Borås/Alingsås-området (Brorsson s 122–133 i Carlstein & Håkansdotter 2023).

Lokalt och regionalt – en diskussion om boplatserna L2019:6004 och L2019:6016 och dess roller i omlandet

Östra Öresjön med sin avlånga form leder mot sydväst för den som sätter sig i en båt och färdas så långt som möjligt vattenvägen från boplatserna L2019:6004 och L2019:6016, och därefter tar flera små och stora vattendrag vid. Vid Östra Öresjöns södra ände ansluter sjöarna Västra Öresjön och Tolken, och därefter kan en förhistorisk båtfärd ha fortsatt antingen på Viskan, som flyter fram strax väster om sjöarna, eller genom sjöarna Fävren, Oklången och Måsen. Även landförbindelser längs vattendragen finns dokumenterade, såsom den äldre Viskastigen som längs med Tolkens västra strand finns registrerad som en färdväg (L1997:7474/ RAÄ Kungsäter 35:1).

Resultaten av den analys av keramiken som gjorts från de båda boplatserna pekar åt ett liknande håll; godset har visat sig vara . Den analys av lerans härkomst som gjorts på vissa keramikskärvor tyder dessutom på att kontakterna skett söderut, ut mot halländskt område. Säkerligen har de människor som levat på plats och brukat keramiken haft kontaktnät som riktat sig mot olika håll, men den importerade keramikens proveniens ligger i linje med de kontaktvägar som tycks ha haft störst betydelse när man studerar den omgivande topografin.

Det förvånar därmed inte att människor, idéer och material färdades mellan den halländska kusten och södra Västergötlands inland. Frågan är däremot hur olika trakter förhöll sig till varandra, och om kontakterna alltid var fredliga. Sett i ljuset av att det under medeltid och senare historisk tid uppfördes flera försvarsanläggningar i trakterna runt Vännåkra, finns det anledning att diskutera om det kanske även under järnålder fanns ett behov av att försvara lokalsamhället, vilket vi återkommer till nedan.

Boplatser och hus runt Östra Öresjön

Efter genomförda delundersökningar av boplatserna L2019:6004 och L2019:6016 kan vi konstatera att de tycks vara välutnyttjade boplatssytor där ett eller flera hus varit uppförda under flera tidsperioder. Då de undersökta ytorna är begränsade till storleken får de ses som små brottstycken av en helhetsmiljö, men det tycks stå klart att området Vännåkra och halvön varit en gynnsam plats att bo på under lång tid. Med all sannolikhet har det funnits flera liknande gårdslägen runt Östra Öresjön. Sett till de dateringar som finns till hands från tidigare undersökningar verkar det ha funnits flera samtida gårds- och gravmiljöer runt Östra Öresjöns norra vik.

Endast två förhistoriska huslämningar har tidigare undersökts i närområdet; det äldre järnåldershus som påträffades under nuvarande länsväg 156 på 1990-talet, samt det folkvandringstida huset i Krok, beläget ovanför Östra Öresjöns motsatta vik.

Ett folkvandringstida hus i Krok

Det folkvandringstida långhuset i Krok, L1960:4105 (RAÄ Örby 450) som undersöktes år 2007 ligger omkring två kilometer från L2019:6004 och L2019:6016 fågelvägen. Huset var beläget i VSV-ONO riktning, var 45 meter långt och åtta meter brett. Av konstruktionen att döma var det en treskeppig underbalanserad byggnad (ett hus där mittskeppet är smalare än halva husets bredd och en större andel av taktyngden vilar på väggkonstruktionen än på de takbärande stolparna), med 14 takbärande stolphål fördelade på sju bockpar. Väggkonstruktionen bestod av 30 väggstolpar, och inuti huset registrerades ytterligare 33 stolphål vilka tolkades som möjliga spår av inre konstruktionsdetaljer. Anläggningarnas djup varierade mellan 0,05–1 och 0,4 meter, vilket fick sin synbara förklaring i fält då huset var beläget på en något sluttande markyta. Huset omgärdades av en väggränna med fyra öppningar. Bockbredden varierade mellan 1,2 och 2,2 meter och spannlängden mellan 3,6 och 6,6 meter. Krok-huset daterades med sju ¹⁴C-dateringar vilka var ganska samstämmiga; sex av sju dateringar av kol från stolphålen gav dateringar som hamnade kring första halvan av 400-talet e.Kr (Hellgren et al 2012:38).

Huset i Krok tolkades som en ensamliggande gårdsenhet, då inga intilliggande ekonomibygnader påträffades och marken runt huslämningen var relativt "ren" med endast ett litet antal anläggningar utanför huskroppen. Det antogs att många av gårdens aktiviteter förlades inuti huset, men å andra sidan var den undersökta ytan runt huset relativt liten och det kan inte uteslutas att ytterligare bebyggelseämningar fanns under marken i omgivningen.

Resultaten från makrofossilanalyser från L1960:4105 visar på in- och utmarksbruk med en kombination av åkrar och ängar belägna nära huset. Fosfatkarteringar visade på kraftiga variationer i fosfathalter mellan husets mittsektion och dess ändar – en möjlig teori som framlades i rapporten (Hellgren et al 2012:40) är att man använt husets västra del till förvaring av säd. Mer intensivt fosfat-alstrande hushållsaktiviteter verkar snarare ägt rum i husets mitt på grund av de betydligt högre fosfathalter som uppmättes där.

I fallet med Krok-huset stämmer typologisk och naturvetenskaplig datering relativt väl överens. Å andra sidan är det svårt att säga något om husets roll i en omgivande gårdsmiljö eftersom den undersökta ytan kring huset var relativt liten och de omkringliggande anläggningarna få till antalet. I sin rapport föreslår Mats Hellgren att Krok-huset bör tolkas som ett exempel på en gård som flyttats då och då, där ett hus kan ha haft en brukningstid på kanske hundra år för att därefter ersättas med ett nytt hus på en (helt eller delvis) ny plats. Detta gällde sannolikt även omgivande produktionsmark med in- och utägor, innan gårdarna fick sina mer varaktiga lägen i vikingatid och tidig medeltid. L1960:4105 är dock en för begränsad yta för att kunna göra några säkra antaganden vad gäller gårdsmiljö, då det saknas eventuella ekonomibygnader som skulle kunna ha en rumslig och tidsmässig relation till huset (Hellgren et al. 2012:32–43).

Ett hus från äldre järnålder på "Örbyboplatzen"

När L1963:4788 (RAÄ Örby 98:1) undersöktes i slutet av 1990-talet tolkades den som en boplatz från äldre järnålder. Flera potentiella tolkningar av delar av hus presenteras i rapporten (Bramstång 1998), men endast en huslämning som är nära nog komplett kunde identifieras. Det stolphål som med hjälp av ett sädeskorn daterades till övergången mellan vikingatid och tidig medeltid gav redan i samband med efterarbetet upphov en källkritisk

diskussion kring hustypologi kontra ¹⁴C-datering. Huslämningen, som fick namnet Hus I, bestod av sex bockpar men ingen synlig väggkonstruktion. Stolphålsdjupen varierade mellan 0,1 och 0,26 meter, och dess bockbredd varierade mellan 2,5 och 2,6. Måtten var med andra ord relativt samstämmiga, och längden mellan bockparen låg på 2,4–4,1 meter. Huset tros ha varit 14 meter långt eller mer, samt 2,5 meter brett. Den östra delen av huset var dock inkomplett, och någon exakt längd gick inte att ange. Inga vägglinjer eller ingångsstolpar gick att fastställa exakt, däremot stenskonung i två stolphål. Ett område med gropar, kokgropar och härdar strax söder om huset föreslogs kunna ha utgjort en aktivitetsyta som kan kopplas till husets brukningstid. Den vikingatida/tidig-medeltida dateringen från det sädeskorn som insamlats ur ett av stolphålens fyllning betraktades med skepsis eftersom husets form och mått gjorde att det typologiskt passade betydligt bättre in i äldre järnålder. Det liknade dessutom flera andra vid den tiden undersökta hus (Bramstång 1998:47, 55 med ref). Något mer precist förslag till datering av Hus I presenteras dock inte i rapporten, och husets datering får därmed betraktas som osäker.

Bosgården – en stormannagård intill kyrkan?

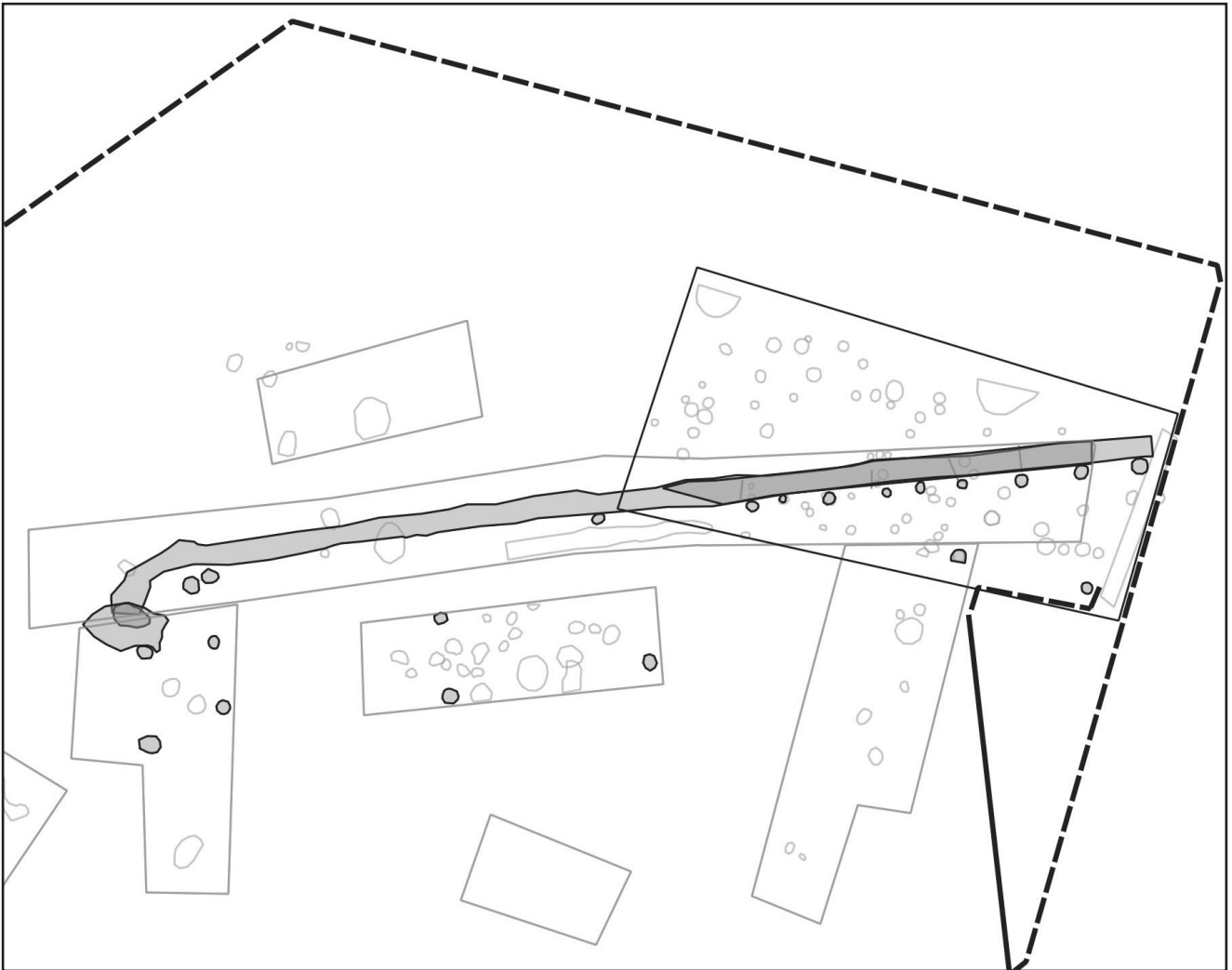
Undersökningen av L1963:4788 gav också upphov till en diskussion kring begreppet "bosgård". En bosgård har ortnamnshistoriskt föreslagits vara synonymt med stormannagård. Bosgårdarna tros under tidig medeltid ha utgjort sätesgårdar för stormän och ha en koppling till jarlämbetet, även om ortnamnet i vissa fall också snarare kan förklaras med personnamnet Bo. Bosgård utgör en vanlig typ av gårdsnamn i Västergötland, och har föreslagits kunna knytas till jordägande. Det tolkas ibland som en slags huvudgård i en by, samt säte för den som lät uppföra kyrkan. Det har även föreslagits att bosgårdar bör ses som en annan term för kungsgårdar, och att de ofta ligger centralt belägna i kyrkbyar alternativt nära kyrkor. Det sistnämnda stämmer i Örbys fall, då det alldeles intill boplaten L1963:4788 ligger en befintlig gård som heter just Bosgården, endast en halv kilometer från Örby kyrka. Undersökningen av boplaten L1963:4788 skedde därför med baktanken att den skulle kunna utgöra spår av en gårdsmiljö med hög status, men inga säkra slutsatser kunde dras utifrån de bebyggelse- och boplatsspår som påträffades.

Förutom det sädeskorn som daterades till övergången vikingatid/tidig medeltid gjordes en handfull dateringar av matskorpor från keramik. Dessa hamnade i förromersk respektive romersk järnålder, vilket ansågs mer väl överensstämmande med huslämningen. De boplatsspår som hittades inom L1963:4788 ansågs dock för knapphändiga för att representera en hel gård, än mindre stormannagård, utan tolkades snarare som spår av en lada eller liknande byggnad i utkanten av en gårdsmiljö. Om det har funnits en förhistorisk version av en bosgård/stormannagård så resonerade man att denna snarare borde ligga under platsen för den nuvarande Bosgården (Bramstång et al. 1998:48–59 med ref).

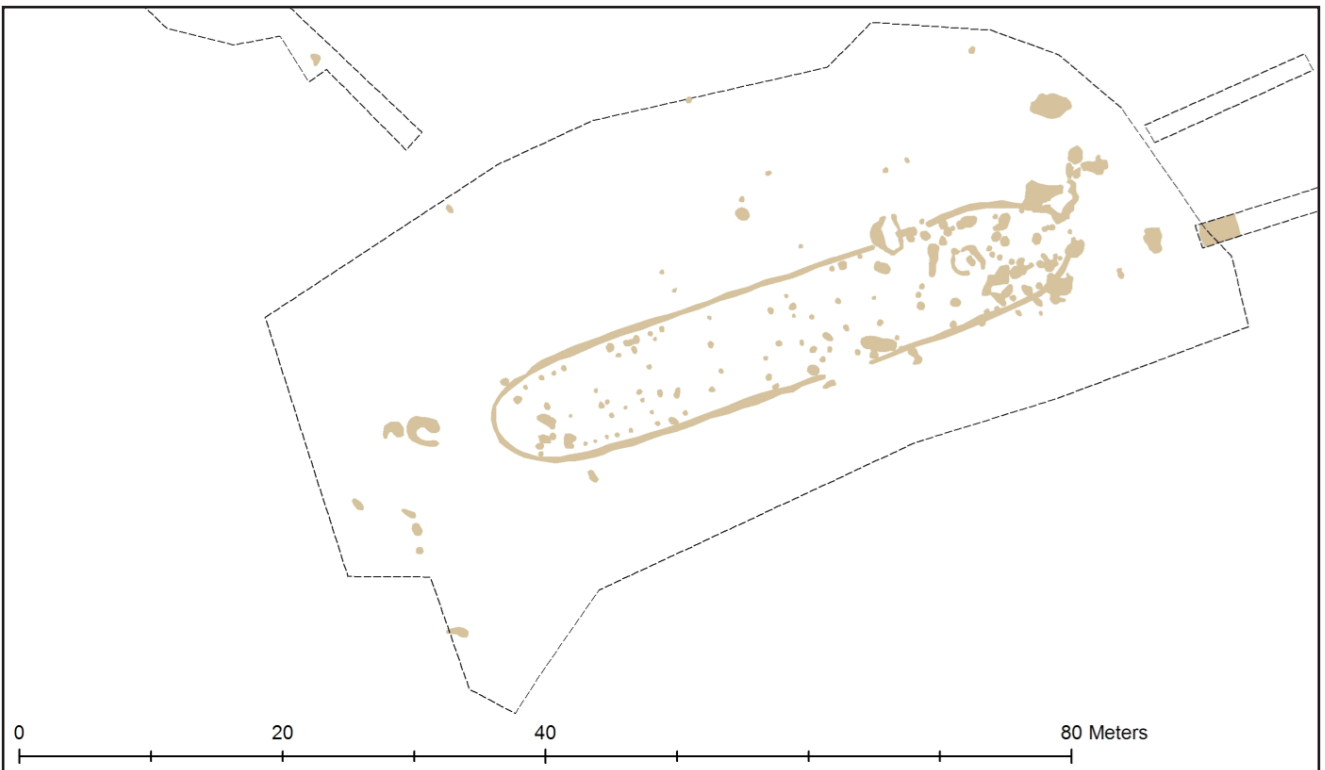
Fragment av gårdsmiljöer i och runt Vännåkra

De boplatlämningar som undersökts inom L2019:6004 och L2019:6016 innehåller inga hela hus, och de hus-tolkningar som presenterats ovan är behäftade med viss osäkerhet. Trots det vittnar de om en intensivt bebyggd och bebodd trakt. Om vi leker med tanken att omgivningarna runt Örby kyrka utvecklades till ett lokalt maktcentrum under yngre järnålder – placeringen av en storhög liksom en gård med namnet Bosgård vittnar om att så kan vara fallet – så skulle en intressant fråga vara vad huslämningarna runt Östra Öresjöns vik haft för social och ekonomisk relation till detta maktcentrum. Har de bebotts av personer som lytt under en lokal stormannagård och kanske arbetat för denna? Eller har de konkurrerat om kontrollen över lokala resurser?

Det folkvandringstida huset i Krok utgör en komplett men ensam huslämning, där inga spår av ekonomibyggnader eller andra samtida boplatlämningar hittades inom samma yta. Huslämningarna på L2019:6004 och L2019:6016 är i gengäld inte kompletta, utan har vaskats fram i ett gytter av anläggningar som representerar flera tidshorisonter. Hus I inom L2019:6016 uppvisar stora likheter med huset i Krok vad gäller form, uppskattad storlek och dateringar. Precis som i Krok kan Hus I hänföras till folkvandringstid och har bevarade vägglinjer i form av rännen samt kraftiga gavelstolpar. De båda husen tycks spegla varandra i sina lägen på var sin sida av Östra Öresjöns vik. Över viken råder god intervisibilitet, och det är fågelvägen endast cirka två kilometer mellan de båda huslämningarna. Vilken typ av gårdsorganisation och vilka möjliga ekonomibyggnader husen omgavs av går det tyvärr bara att spekulera i, liksom vad husen spelat för roll i sitt närområde.

Detalj karta Hus 1 inom L2019:6016.

Det folkvandringstida huset i Krok. Karta från Hellgren et al 2012:32.

Fornlämning	Daterat material	Anläggningstyp	¹⁴ C-datering BP	Datering (kalibrerad 2 sigma)	Ua-nummer	Referens
L1963:4788 / RAÄ Örby 98	Matskorpa på keramik	Stolphål	2055±80	190 f Kr - 20 e Kr förromersk/romersk järnålder	Uppgift saknas	Bramstång et al 1998
L1963:4788 / RAÄ Örby 98	Sädeskorn	Stolphål (Hus 1)	962±55	1020-1160 e Kr - vikingatid / tidig medeltid	Uppgift saknas	Bramstång et al 1998
L1963:4788 / RAÄ Örby 98	Träkol (art ej specificerad)	Härd	2165±70	360-100 f Kr - förromersk järnålder	Uppgift saknas	Bramstång et al 1998
L1963:4788 / RAÄ Örby 98	Träkol (art ej specificerad)	Kokgrop	2175±55	360-120 f Kr - förromersk järnålder	Uppgift saknas	Bramstång et al 1998
L1963:4788 / RAÄ Örby 98	Träkol (art ej specificerad)	Odlingshorisont	2235±55	370-200 f Kr - förromersk järnålder	Uppgift saknas	Bramstång et al 1998
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Salix)	Härd	2225±40	390 - 200 f Kr - förromersk järnålder	36397	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Hassel)	Härd	1710±35	240 - 410 e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	36398	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Asp)	Härd	2135±35	360 - 50 f Kr - förromersk järnålder	36399	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Björk)	Härd	2105±35	350 - 40 f Kr - förromersk järnålder	36400	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Al)	Härd	2155±35	360 - 50 f Kr - förromersk järnålder	36401	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Björk)	Härd	2115±30	350 - 40 f Kr - förromersk järnålder	36402	Hellgren et al 2012
L1960:4152 / RAÄ Örby 448	Träkol (Björk)	Härd	2090±35	210 - 20 f Kr - förromersk järnålder	36403	Hellgren et al 2012
L1960:4150 / RAÄ Örby 449	Träkol (Al)	Härd	2100±30	197-56 f Kr - sen förromersk järnålder	36404	Hellgren et al 2012
L1960:4150 / RAÄ Örby 449	Träkol (art ej specificerad)	Grop	180 ±35	1650-1879 e Kr - tidigmodern tid	33295	Hellgren et al 2012
L1960:4150 / RAÄ Örby 449	Träkol (art ej specificerad)	Härd	2310 ±45	509-207 f Kr - tidig förromersk järnålder	33296	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Al)	Stolphål	2515±35	800 - 520 f Kr - sen bronsålder / förromersk järnålder	36405	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Hassel)	Stolphål (takbärande, hustämning)	1665±35	250 - 530 e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	36406	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Hassel)	Stolphål (takbärande, hustämning)	1670±35	250 - 530 e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	36407	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Hassel)	Stolphål (takbärande, hustämning)	1560±35	410 - 580 e Kr - folkvandringstid	36408	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Ej analyserat	Stolphål (takbärande, hustämning)	1690±30	250 - 420 - e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	35204	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Ej analyserat	Stolphål (takbärande, hustämning)	1585±30	410 - 550 e Kr - folkvandringstid	35205	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Al)	Stolphål (takbärande, hustämning)	2115±30	350 - 40 f Kr - förromersk järnålder	36409	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Al)	Stolphål (takbärande, hustämning)	1495±30	440 - 650 e Kr - folkvandringstid/ vendeltid	36410	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Hasselnötsskal	Grop	5290±45	4240 - 3980 f Kr - senmesolitikum	36411	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Hassel)	Mörkfärgning/Härd	8220±55	7450 - 7070 f Kr - mesolitikum	36412	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Al)	Ränna (väggränna, hustämning)	1550±30	420 - 580 e Kr - folkvandringstid / vendeltid	36413	Hellgren et al 2012
L1960:4105 / RAÄ Örby 450	Träkol (Ek)	Grop	325±30	1470 - 1650 e Kr - sen medeltid / tidigmodern tid	36414	Hellgren et al 2012
L1960:8087 / RAÄ Örby 458	Träkol (Al)	Härd	2039±35	170-50 f.Kr - sen förromersk järnålder	47150	Lega, Johanna 2014
L1960:8087 / RAÄ Örby 458	Träkol (Al)	Stolphål	2261±35	400-200 f.Kr - tidig förromersk järnålder	47151	Lega, Johanna 2014
L1960:8087 / RAÄ Örby 458	Träkol (Björk)	Härdgrop/Kokgrop	4720±36	3670-3340 f.Kr - tidigneolitikum	47152	Lega, Johanna 2014
L2022:2912	Träkol (Al)	Härd	1658±30	339-439 e Kr - romersk järnålder/folkvandringstid	75992	Hellgren, Mats 2022

L2022:2912	Träkol (Al)	Härd	1710±29	321-414 e Kr - romersk järnålder/folkvandringstid	75991	Hellgren, Mats 2022
L2022:2912	Träkol (Al/Ek)	Stolphål	1725±30	308-407 e Kr - romersk järnålder/folkvandringstid	75990	Hellgren, Mats 2022
L2022:2912	Träkol (Björk)	Härd	2545±31	797-547 f Kr - bronsålder period V-VI	75989	Hellgren, Mats 2022
L2019:6016	Träkol (ek)	Stolphål	1 519 ± 29	531 - 606 e Kr - folkvandringstid / vendeltid	75670	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Träkol (ek)	Stolphål	1 716 ± 29	316 - 413 e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	75682	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Sädeskorn	Stolphål	1 704 ± 30	323 - 416 e Kr - romersk järnålder / folkvandringstid	75683	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Träkol (björk)	Stolphål	2 483 ± 28	771 - 512 f Kr - bronsålder period V-VI	75684	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Träkol (ask)	Stolphål	1 627 ± 27	405 - 539 e Kr - folkvandringstid	75685	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Träko, (tall)	Stolphål	9 255 ± 35	8568 - 8333 f Kr - mesolitikum	75686	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Bark/näver	Stolphål	2 435 ± 29	570 - 406 f Kr - bronsålder per VI / förromersk järnålder	75687	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6016	Träkol (al)	Härd	1 546 ± 30	473 - 592 e Kr - folkvandringstid / vendeltid	67458	Carlstein 2020
L2019:6016	Bränt ben (underkåke av nöt)	Ränna (väggränna, hus 1)	1 874 ± 31	114 - 238 e Kr - romersk järnålder	67463	Carlstein 2020
L2019:6004	Sädeskorn, möjligen skalkorn	Stolphål (hus 1)	2 183 ± 30	364 - 151 f Kr - förromersk järnålder	75668	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Sädeskorn	Stolphål	2 204 ± 30	368 - 192 f Kr - förromersk järnålder	75669	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ek)	Stolphål (hus 1)	1 698 ± 29	326 - 417 e Kr - sen romersk järnålder / folkvandringstid	75671	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ek)	Stolphål (hus 2)	1 719 ± 30	312 - 412 e Kr sen romersk järnålder / folkvandringstid	75672	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ek)	Stolphål, Hus 3	2 082 ± 30	174 - 33 f Kr - sen förromersk järnålder	75673	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ek)	Stolphål, Hus 3	3 465 ± 30	1882 - 1733 f Kr - bronsålder period I	75674	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Bark/näver	Stolphål, Hus 3	2 668 ± 30	847 - 793 f Kr - bronsålder period V	75675	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ek)	Härd	1 867 ± 30	119 - 239 e Kr - romersk järnålder	75676	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Bark/näver	Härd	2 135 ± 30	205 - 50 f Kr - förromersk järnålder	75677	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (hassel)	Härd	2 251 ± 30	312 - 204 f Kr - förromersk järnålder	75678	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (al)	Härd	2 184 ± 30	365 - 151 f Kr - förromersk järnålder	75679	Carlstein & Håkansdotter 2023

L2019:6004	Träkol (ek)	Skärvstenshög	1 705 ± 29	324 - 416 e Kr - sen romersk järnålder / folkvandringstid	75680	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (björk)	Skärvstenshög	1 802 ± 30	203 - 261 e Kr (46.4%), 276 - 345 e Kr (45.6%) - romersk järnålder	75681	Carlstein & Håkansdotter 2023
L2019:6004	Träkol (ask)	Härd	2 230 ± 30	322 - 200 f Kr - förromersk järnålder	67459	Carlstein 2020
L2019:6004	Träkol (al)	Härdgrop	2 203 ± 30	367 - 192 - f Kr - förromersk järnålder	67460	Carlstein 2020
L2019:6004	Träkol (art ej specificerad)	Härd	2 153 ± 30	229 - 93 - f Kr - förromersk järnålder	67461	Carlstein 2020
L2019:6020	Träkol (al)	Härdgrop	1 586 ± 30	419 - 549 e Kr - folkvandringstid	67462	Carlstein 2020
L2019:7111	Träkol (al)	Härd	3 496 ± 32	1903 - 1740 f Kr - senneolitikum / bronsålder period I	64751	Carlstein 2019

Vad gäller huslämningarna på L2019:6004 är det svårt att dra säkra slutsatser om vad de delar av huslämningar som påträffats har spelat för roll i en eventuell gårdsmiljö. Har de utgjort boningshus/huvudbyggnad eller skall de snarare ges samma tolkning som Hus I på "Örbyboplatsen", L1963:4788, det vill säga en möjlig lada, uthus eller annan ekonomibyggnad? Utifrån de begränsade ytor som undersökts är det svårt att dra säkra slutsatser om vad som varit centrum och periferi inom boplatstytorna, mer än att de hustolkningar som presenterats ovan har sällats ut ur en stor mängd anläggningar som vittnar om intensivt nyttjade boplatstyor.

Dateringar och kronologi

Om man överblickar alla de hittills utförda ¹⁴C-dateringar som gjorts på arkeologiskt material påträffat kring Östra Öresjöns vik så tycks nästan samtliga förhistoriska perioder finnas representerade. Förutom ett fåtal dateringar till olika delar av stenåldern kan fyra dateringar hänföras till bronsålder, och två till övergången mellan bronsålder och förromersk järnålder. Överlägset flest dateringsresultat hamnar i förromersk järnålder, romersk järnålder samt övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid. Ett antal dateringar anger även början av yngre järnålder och hamnar i folkvandringstid och övergången till vendeltid. Därefter är det tunnsått; endast en datering har gjorts av material från övergången vikingatid/tidig medeltid, och ett fåtal dateringar till tidigmodern/historisk tid skulle kunna komma från kol från exempelvis svedjebränning.

Dateringarna speglar förstas att en sjö med goda kommunikationsmöjligheter och gynnsamma levnadsförutsättningar dragit till sig människor under mycket lång tid. Det speglar troligen också de källkritiska svårigheterna i att veta exakt varifrån det material man daterar kommer. Likväl skulle man kunna dra vissa slutsatser utifrån det faktum att en stor andel av dateringarna faller inom århundradena runt Kristi födelse, vilket innebär förromersk och romersk järnålder. Det kan förstas indikera att de lägen i landskapet som tenderar att bli föremål för exploatering i vår egen tid ofta överensstämmer med var det var gynnsamt att anlägga gårdar under äldre järnålder, samt att den senare bebyggelsen drar sig mot de gårdar och byar som är bebodda än idag, i enlighet med vad Mats Hellgren föreslår. Trots att ett begränsat antal arkeologiska undersökningar utförts i området runt Östra Öresjöns norra vik (de boplatser som undersökts längs länsväg 156, Vännåkra samt området Krok) har det vid det här laget hunnit göras hela 61 ¹⁴C-dateringar, vilket får anses kunna fungera som ett visst underlag för framtida analyser av områdets förhistoria.

Grav och boplatser – rumsliga relationer i förändring

I Östra Öresjöns omgivning finns flera gravmiljöer (gravfält såväl som solitära gravar), av vilka hittills inga har varit föremål för arkeologiska undersökningar. De dateringar vi har att hålla tillgodo med är med andra ord typologiska dateringar, samt sådana som bygger på undersökningar av liknande gravar.

Gravformer av de slag som det närbelägna Domareberget (L1963:4820) domineras av, domarringar och resta stenar, är sällan ¹⁴C-daterade men brukar vanligen hänföras till romersk järnålder eller de efterföljande århund-

radena, det vill säga folkvandnings- och vendeltid. Vi kan troligen utgå från att det finns ett rumsligt samband mellan gravfältet och den samtida bebyggelsen och befolkningen i och runt Vännåkra, och att denna befolkning velat manifestera sin närvaro genom att anlägga ett gravfält som torde ha syntts väl i stora delar av viken. Det är lockande att tänka sig att det var ett förhållandevis folkrikt och resursstarkt lokalsamhälle som låg bakom den stora mängden domarringar, även om det är svårt att bilda sig en uppfattning om under hur lång tid gravfältet använts och nya gravmonument anlagts.

Trots att ett försvarligt antal arkeologiska insatser vid det här laget gjorts i Örby socken i allmänhet, och runt Östra Öresjöns vik i synnerhet, rör det sig om så pass ytmässigt begränsade undersökningar att det fortfarande är vanskligt att dra några långtgående slutsatser kring boplats- och gårdsstrukturer, näringsfång, hur gårdar och byar var organiserade och hur förhållandet mellan boplats och gravfält såg ut. Gundela Lindman och Magnus Stibeus föreslår i sin grundliga genomgång av samtliga då kända fornlämningar i Örbys, Kinnas och Berghems socknar att gravarnas utbredning tycks följa vissa mönster. Bronsålderns och den tidiga järnålderns gravar tycks till exempel ligga i stråk; ett sådant kan skönjas mellan Viskan och Öresjön samt fortsätta åt norr, ett annat ligger söder om Häggån. Även höjderna väster om Viskan hyser ett stråk av gravar. De äldre gravmiljöerna hittas oftare i ett mer tillbakadraget läge, på höjdlägen och i kuperad skogsmark, en bit utanför den historiska bebyggelsen. Men det kan också anas att dessa gravmiljöer följer de äldre vägsträckningarna. Gravarnas läge behöver dock inte alltid återspegla var boplatserna låg eller ligga i närheten av dessa, utan kanske ibland skall förstås som att markera hävdade ägor. Gravarna från romersk järnålder och yngre järnålder ligger i lite andra lägen och drar sig ofta närmare de historiska inägomarkerna. Gravfältet Domareberget är en sådan plats. Vissa bebyggda områden saknar till exempel domarringar och resta stenar, vilket emellertid inte innebär att de gravtyperna inte funnits i de områden som byggdes ut kraftigt under 1900-talet, som centrala Skene och Kinna (Lindman & Stibeus 1994:106ff).

Den storhög ovanför Örby kyrka som nu ligger i ensamt majestät inne på en tomt har med all sannolikhet inte alltid varit ensam, utan kan mycket väl ha varit omgiven av ytterligare gravar innan dagens villabebyggelse växte fram. Lindman & Stibeus föreslår att denna gränsflyttning och förtätning av gravar troligen hänger samman med förändrade odlings- och bebyggelsemönster. Möjligen har ett rörligare levnadsmönster övergått till att riktas mot en mer samlad och stationär bebyggelse. Om det antagandet stämmer, så är frågan hur de huslämningar som hittills påträffats i Vännåkra med omnejd passar in i teorin. Vännåkra och omgivande halvö var och förblev troligen ett mycket gynnsamt ställe att bo på, men den mark man hävdade som inäga kan ha stabiliserats, husen och gårdarna kan gradvis ha bytt läge och var man enligt sed begravde sina döda kan ha skiftat från de ensamma stensättningarna uppåt höjderna till en mer synlig, gårdsnära och välhävdad plats som Domareberget.

Gravfältet Domareberget.

Ett sjölandskap rikt på fossil åkermark

Samma år som arkeologer från Lödöse och Bohusläns muséer undersökte boplatserna i Krok pågick en annan slags arkeologisk insats i omgivningarna runt Östra Öresjön. Arkeologer från Wallin kulturmiljö utförde detaljerade karteringar av områden med fossil åkermark, på uppdrag av Länsstyrelsen Västra Götalands län som önskade ett uppdaterat underlag för att stärka kvalitén på de tidigare bristfälliga uppgifterna i kulturmiljöregistret. Områden med fossil åkermark både öster och väster om sjön nyinventerades, vilket innebar att de i flera fall utökades, i många fall omregistrerades från övrig kulturhistorisk lämning till fornlämning, och att lämningar ur flera andra kategorier såsom gravfält och torplämning nyregistrerades i området (Olsson & Wallin 2010).

Att en detaljerad nyinventering utfördes i delar av just Örby socken är lyckosamt i ljuset av de boplatundersökningar som gjorts runt Östra Öresjöns norra vik, eftersom det ger oss ett gott kunskapsunderlag då vi gör utblickar i området runt boplatserna. De skogklädda höjderna runt sjön är på vissa ställen i det närmaste täckta av områden med fossil åkermark. En handfull ¹⁴C-dateringar utfördes i samband med nyinventeringen. Att det är notoriskt svårt att datera skeenden i eller omkring röjningsrösen vittnar resultatet; dateringarna spretar mellan äldre järnålder och tidigmodern tid (1500–1600-tal), och en enstaka datering hamnar så tidigt som 6000 år f.Kr. Det finns förstås en utbredd medvetenhet om de källkritiska svårigheterna att datera förkolnat material som insamlats i en miljö med röjningsrösen, terrasskanter och liknande, eftersom man aldrig kan vara riktigt säker på vad materialet ursprungligen kommer ifrån. Att samla in ett antal dateringar får dock ändå anses värdefullt eftersom de kan tjäna som stickprov på i vilka tidsperioder det förekommit mänsklig aktivitet i området.

Att det finns ett rumsligt och kronologiskt samband mellan de undersökta boplatserna vid sjön och den omgivande fossila åkermarken ter sig dock som högst troligt. Den lilla handfull boplatundersökningar som utförts kring Östra Öresjöns norra vik har i så gott som samtliga fall resulterat i rikliga boplatanläggningar från förhistorisk tid, och i flera fall har huslämningar påträffats som kan knytas till både bronsålder samt äldre och övergången till yngre järnålder. Ett betat och uppodlat omland är inte bara sannolikt, utan torde rentav vara en förutsättning för att kunna försörja de gårdar som under flera faser i förhistorien torde ha legat på de intensivt nyttjade boplatstorna.

Ett gränsområde med medeltida befästningar

Det är svårt att utifrån det begränsade materialet avgöra vad de olika gårdsmiljöerna spelat för roller på en regional nivå, men det är värt att notera att flera vattendrag och sjösystem möts i området. Det är inte omöjligt att de bofasta runt Östra Öresjöns vik återkommande fått se resenärer passera genom sin hembygd. De spänningar det kan medföra vittnar det system av befästningar om som anlagts i området i historisk tid. Örby socken utgjorde gränsområde mellan svenskt och danskt territorium fram till freden i Brömsebro och Roskilde (1645 respektive 1658). Fram till dess var trakterna runt Östra Öresjön gränsområde gentemot det danska Halland, och flera borgar och befästa gårdar byggdes längs med gränsen. Örestens borgruin (L1963:4675/RAÄ Örby 3:1), ligger på en strategisk höjd i landskapet vid Slottsån som förbinder Östra Öresjön med den större ån Viskan, mindre än tre kilometer från Vännåkra fågelvägen. Öresten var i bruk mellan 1300- och 1500-tal som en av de riksborgar som utgjorde gränsbefästningar, och var omväxlande under svensk och dansk kontroll.

Vi bör förstås hålla i minnet att de boplatlämningar som framkommit vid arkeologiska undersökningar i Vännåkra med omnejd representerar förhistoriska perioder, allt ifrån senneolitikum och äldre bronsålder till folkvandringstid. Därmed skiljer det flera hundra år mellan de yngsta påträffade huslämningarnas brukningstid och den tid då vi med säkerhet vet att det uppfördes befästningsanläggningar i Örby socken.

En försiktig tolkning av järnålderns gårdsmiljöer, förutom att de låg i jordbruks- och fiskemässigt gynnsamma lägen, är ändå att det fanns ett lokalt behov av överblick. Sjön har sannolikt utgjort en viktig livsresurs i tillägg till jordbruket, och dessutom en viktig kommunikationsled. Det är inte otroligt att man dessutom valde att bygga boningshus på lägen med god sikt över sjön, i syfte att ha uppsikt över om besökare som kom färdandes sjövägen var vänner eller fiender. Runt sjön finns flera höjder vilka i likhet med de medeltida befästningarna kan ha fungerat som skydds- och utkiksposter, såsom fornborgen L1960:5381 (RAÄ Berghem 119) vid sjöns västra strand cirka fem kilometer söder om Vännåkra, samt de sjönära höjderna Vareberget och Hyltenäs.

Efter det sena 1990-talets boplatundersökningar av bland annat L1963:4788 diskuterades järnålderns boplatser i ljuset av det medeltida system av befästningar som växte fram, samt de regionala maktstrukturerna med möjliga lokala spänningar mellan danskt och svenskt territorium. Längs de viktiga farlederna som förbinder Sjuhäradsbygden med Hallandskusten växer det under medeltid fram en kedja av försvarsanläggningar, såsom Hansagården i Björketorp (L1966:1199/RAÄ Berghem 87:1), nyss nämnda Öresten och Kinnaborg (L1966:8694/RAÄ Kinna 1:1) (Bramstång 1998:10). Förutom Hansagården, Kinnaborg och Öresten finns en numera borttagen skans omnämnd i kulturmiljöregistret en knapp kilometer öster om Örby (L1963:4776/RAÄ Örby 121:1). Denna beskrivs dock som en sluten stjärnskans alternativt öppen/halvöppen stjärnformad skans, vilket innebär att den grovt kan dateras till 1600- eller 1700-tal (Mats Sandin, e-postkorrespondens 2023-02-13).

Slutsatser

Efter delundersökningarna av de båda boplatserna L2019:6004 och L2019:6016 stod det tidigt klart att de utgjort gynnsamma boplatslägen, både naturresursmässigt och ur ett lokalt och regionalt strategiskt perspektiv. Det framstod också som sannolikt att de delar av hus som undersökts utgjort delar av gårdsmiljöer. Under järnålder, åtminstone yngre järnålder, har dessa gårdar sannolikt haft en relation till någon form av stormannagård eller lokalt maktcentrum i närheten av nuvarande Bosgården och Örby kyrka. Hur denna relation sett ut är svårt att dra några säkra slutsatser kring, men en trolig hypotes är att en något större gård av högstatuskaraktär legat i det höglänta området där dagens Bosgården och Örby kyrkby nu ligger, med flera underlydande gårdar i sitt omland.

De gårdar som legat inom L2019:6004 och L2019:6016 har med all sannolikhet haft stora likheter med boplatmiljöer med liknande dateringar i området Krok, på den motsatta stranden av Östra Öresjöns vik. Dessa gårdar på båda sidor av viken kan ha haft till uppgift att överblicka rörelser längs farlederna.

Med tanke på närheten till Viskan samt andra vattendrag och angränsande sjöar är det sannolikt att gårdarna vid Östra Öresjön haft både lokala och interregionala kontakter under järnålder. Delar av den påträffade keramikens sammansättning indikerar handel och utbyte med områden i Halland.

Det är vanskligt att spekulera kring järnålderns sociala landskap runt Östra Öresjön, men de senaste årens boplatundersökningar samt nykartering av fossila åkermarker gör att vårt kunskapsmässiga underlag har vuxit något. Fram träder bilden av förhistoriska gårdsmiljöer med ett väl betat och uppodlat omland, som med sina strategiska lägen kan ha utgjort en förlaga till medeltidens befästa gränsland.

English summary

During recent years, archaeological excavations brought on by changes in infrastructure have increased our knowledge of Iron Age life in the village of Vännåkra, Örby parish, municipality of Mark, in the southern parts of Västergötland. This article presents the results of excavations of two lakeside settlements, located on a rural peninsula by the lake Öresjön. All known archaeological monuments as well as results of previous excavations in nearby locations are initially presented, summarizing what was previously known about the area around Vännåkra.

The excavated settlements, registered in the Swedish Heritage Board database for archaeological sites and monuments (Fornsök) as L2019:6004 and L2019:6016, consisted of a large number of settlement structures such as postholes, pits and hearths. In L2019:6004, traces of three partially excavated longhouses were found. They were dated to Late Neolithic/Early Bronze Age and Roman Iron Age respectively, although the results from carbon dating proved to be somewhat inconclusive. The longhouse found in the settlement L2019:6016, dated to Late Roman Iron age/Migration Period (4th-6th centuries AD) is discussed in comparison with a similar longhouse found on the opposite shore of the lake a few years prior. Both houses shared the same characteristics when it came to length, size and layout, as well as more or less matching dating results. Datings from both houses point towards the Migration Period, and while there is no certain way of telling whether they were built and existed during the exact same time, they belong to the same time period. As these longhouses seem to mirror each other on opposite shores of the lake, they evoke an image of a centralized Iron Age settlement. The article further discusses their position in the landscape, in relation to the location of the present church as well as surrounding archaeological monuments.

The dating results of the longhouses in two settlements L2019:6004 and L2019:6016, coming mainly from coal collected out of post holes, turned out to be somewhat inconclusive. The implications of this are discussed in the article, along with suggestions of the most likely datings of the longhouses.

Artifacts were scarce in the two settlements, but several pieces of pottery were found. A selection of pottery fragments was subjected to ICP analysis, showing interesting results regarding the origin of clay that had been used in making the pottery. While some of the pottery material consisted of clay retrieved locally, other pottery shards showed a similarity in the chemical composition of the clay with nearby regions such as the west coast area of Halland, as well as the northeast inland around Alingsås/Borås. In line with these results, it is assumed that the Iron Age settlements in Vännåkra maintained interregional trading contacts with the help of water routes, such as the Viskan river that connects the lake Öresjön with the west coast sea.

Furthermore, the meaning of place names in the vicinity of Vännåkra together in the light of results from previous archaeological excavations is discussed. It is suggested that the place name Bosgården (a fairly common place name in western Sweden) might indicate an elite farmstead of local importance. Assuming that the location where the parish church is now situated played a central role in an Iron Age village, places named Bosgården are often found near churches and are believed to have acted as farmsteads of elite members of the local society, possibly the home of the king's deputy. In the 1990's, Iron Age settlement traces were found in such a place just north of the Vännåkra settlements.

Örby parish was, until peace treaties were made in mid-17th century, part of the borderland separating Swedish and Danish territory. While the region of Halland was under Danish control, several castles and fortifications were built along the border, a couple of them situated in the municipality of Mark in or near Örby parish.

While our settlements of Vännåkra and the historic borderland fortifications are separated by several centuries, the social implications of life along a political border might be taken into consideration when interpreting traces of Iron Age farmsteads along an important water route such as Viskan. All things considered, it leads us to suggest that the Vännåkra settlements form part of an emerging Iron Age society, strategically located overlooking the lake with its vital water route, possibly forming an early embryo of what was to become a Medieval fortified borderland.

Källor

Litteratur

- Bramstång, Carina et al 1998 Arkeologisk slutundersökning. UV-Väst. Rapport UV-Väst 1998:9.
- Carlstein, Caj 2019 Vännåkra 2:41 m.fl., Örby socken, Marks kommun Arkeologisk utredning. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ. Rapport 2019:23
- Carlstein, Caj 2020 L2019:6004, L2019:6016 och L2019:6020 inom Vännåkra 2:41 och 2:81, Örby socken, Marks kommun. Arkeologisk förundersökning. Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ. Rapport 2020:7.
- Gustavsson, Elinor. 2017 Utredning inom Örby 1:1. Arkeologisk utredning, steg 2, Örby 1:1 m. fl. Örby socken Marks kommun. Västarvet kulturmiljö/Lödöse museum. Rapport 2017:30
- Hellgren, Mats 2007 Arkeologisk utredning och förundersökning. Inom fastigheten Övre Krok, Örby socken, Marks kommun, Västergötland. Lödöse museum. Rapport 2007:04
- Hellgren, Mats 2012 Arkeologisk slutundersökning gällande RAÄ 448, 449, 450 i Örby socken, Marks kommun, Västergötland. Lödöse museum. Rapport 2012:20
- Hellgren, Mats 2022 Lämningar från järnålder. Arkeologisk förundersökning av L2022:2912. Krok 1:18, Örby socken, Marks kommun. Göta Arkeologi, Rapport 2022:33
- Karlsson, Simon
Lega, Johanna 2014 i manus
En bosättning från förromersk järnålder vid Öresjön. Arkeologisk förundersökning, Örby RAÄ 458, Marks kommun. Lödöse museum Rapport 2014:9.
- Lindman, Gundela & Stibeus, Magnus 1994 Arkeologiska undersökningar i Berghem – Kinna – Örby. UV Väst rapport 1994:38
- Nilsson, Mats 2020 Halländska tvåskeppiga hus från förromersk järnålder 500 – 0 BC. in Situ Archaeologica vol.14 Göteborgs universitet 2020
- Olsson, Marie & Wallin, Nils 2010 Inventering av fossil åkermark i Sjuhäradsbyggen. Örby socken, Marks kommun. Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Rapport 2010:49.

Digitala källor

- Fornsök 2023 app.raa.se/open/fornsok

Muntliga källor

- Cathrine Färnström, arkeolog och osteolog, Rio Göteborg Natur- och Kulturkooperativ 2022-12-20
- Simon Karlsson, arkeolog, Göta Arkeologi 2022-12-19
- Mats Sandin, e-postkorrespondens 2023-02-13

